

**Тобагабылова А.Ж.,
Елжанов Д.**

**ХОРДЫ ДИРИЖЕРЛЕУ
ПӘНІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ
НЕГІЗДЕРІ МЕН ҮЙРЕТУДІҢ
ҚЫРЫ МЕН СЫРЫ**

*В статье рассматриваются
особенности исследования
теоретического аспекта дисциплины
хорового дирижирования.*

*The article shows the peculiarities of
studying theoretical aspect of discipline of
choral conduction.*

Музыка мұғалімдерін даярлау саласында музыкалық білім беру мамандығы бойынша оқытылатын пәндердің бірі - дирижерлеу пәні. Оның мақсаты - болашақ мамандарға дирижерлеу техникасын меңгерту, мектеп қабырғасында оқушылар хорын ұйымдастыра білуге баулу.

Дирижерлеу пәннің керегі қанша? Оның болашақ жұмыс істегенде қажеті жоқ екен деген қате пікір айтылып жүр. Бұл теріс ой, себебі музыка пәнінің мұғалімі мектепке барғанда көптеген сабақтан тыс жұмыстарды атқаруына тура келеді, хор үйірмесі, түрлі мерекелік іс-шаралардың бәріне музыкант мұғалім араласып, басы - қасында болады. Көркемөнерпаздар байқауына дайындау вокалды топ, хор ұжымын ұйымдастыру кездерінде дирижерлік ету өте қажет.

Сонымен, "Дирижерлеу" қандай пән және неге үйретеді?

Дирижерлеу пәні күрделі де жан-жақты процесті қамтиды. Дирижер - хорды басқарушы, яғни музыкалық шығарманы дұрыс орындатып шығатын үйірме жетекшісі. Ол өзінің қол қимылы, бет пішіні арқылы, орындаушыға әсер етіп, сол арқылы шығарманың дұрыс орындалуын реттеп жүргізіп тұрады [1].

Хор жетекшісі орындаушыларға батыл тік карап, бет - пішіні ашық мимикалық қозғалыс-тарды шығарманың мазмұнына сай (мысалы: қаспен, көзбен, иек, баспен көрсету) пайдаланып қолдана білуі керек. Қолдың қимыл - қозғалыстары біркелкі тез, бірақ, аса қатты құлашталмай үнемді дәл және нақты болуы талап етіледі. Дирижер орындалатын музыка шығармасының партитура-сын жатқа біліп, бір дауысты екі, үш, төрт дауысты хорды басқарғанда оның, әр дауысын жақсы естіп, қате дыбыстарды түзеп, оларды жеке орындап көрсете білуі керек. Оның ерні дикциялық (мұқам) жағынан жаттыққан, ешбір дыбыссыз сөйлей алатын қалыпқа дағдыланған, есіту сезімі жақсы жетілген, дамыған дәрежеде болуы өте маңызды.

Дирижер үш процестің (музыкалық шығарманың композиторы, орындаушылар және тыңдаушы - көрермен) арасындағы шығармашылық байланыстың ашылуына ықпал ететін және оны игеретін басты тұлға. Композитор шығармасын өне бойынан еткізе отырып, ол шығарманың идеялық - көркемдік мазмұнын орындаушы ұжым-ға жеткізіп, орындаушылардан компози-тордың жеткізем деген ойын тыңдаушы аудиторияға өз дәрежесінде жеткізуін талап етеді [1].

Дирижерді актер, әрі орындалған шығарманың режиссері деп айтуға болады, себебі ол шығарманың мазмұнын ашуда неше түрлі әдістерді қолдана отырып, көркем образды жасап шығарады.

Дирижердің (орындайтын шығарманы хорға үйретпес бұрын өзі танып-біліп) композитор ойын іштей сезінуі сол музыка туралы өз ой - толғауының пайда болуына әсер етеді. Композитор музыканы жазу кезінде не ойлады, нені сезді? - деген сұрақтарға жауап бере отырып, шығарманы рухани қабылдауы керек. Сондықтан, дирижерлеуге үйрену, музыканы іштей есіте білу қабілетін жетілдірумен бірге, соған өз ойын ұштастыра білуді көздейді. Дирижердің тікелей негізгі жұмыс істейтін аспабы - оның алдындағы орындаушылар ұжымы болып табылады. Сондықтан, оған ерекше талап қойылған.

Дирижерлік өнер — өзіне тән кәсіптік көркемдеуші құрадарымен (дирижерлік қол қимылы, музыка мазмұнына сай мимикалық қозғалыстар жасау және түсіндірмелі сөздер арқылы), орындаушы ұжыммен бірге шығармашылық жұмыстың пайда болуын қамтуымен және образды суреттеуді көркемдікпен жеткізу нәтижелермен ерекшеленеді. Бұл жұмыстар үнемі жүйелі түрде дирижер мен хор ұжымы арасындағы үзіліссіз байланыста дамып жетіледі.

Хор жетекшісінің кәсіптік жұмысы екі кезеңді қамтиды: а) өзіндік дайындалу және хор партитурасымен дайындық жұмыстары; ә) концертке шығу.

Дайындық жұмыстарына мынадай үш кезең кіреді: 1) орындалатын музыкалық образды жасауда істелетін жұмыстың сипаттама - конспектісін жасау; 2) образды жасауда дирижерлік қол қимылын іріктеу және оны дауыспен, музыкалық аспаптың сүйемелдеуімен, қол қимылдарымен техникалық жағынан жетілдіру; 3) дайындық кезіндегі жұмыстарды қосып біріктіру.

Концертке шығудың мақсаты: Алдағы істелген жұмыстарды сахна деңгейіне сай жүзеге асыру және музыка мазмұнын тыңдаушыларға жеткізу. Дирижер хор орындаушыларының алдында тұрған түрлі мәселелерді шешеді, ұжымдық орындауды игереді.

Дирижерге қойылатын талаптар: музыкалық шығарманың нота текстін іштей есітіп, көзбен не дауыспен, немесе аспаппен бірге әндете білуі керек; шығарманың құрылысы, стилі, жанры, композиторы туралы мағлұматы болуы; музыканың көркемдік құралдары: екпін, саз, ырғак, тембр, интонация, әуен, үйлесім, өлшем, фактурасының музыкалық шығарма мазмұнын жасаудағы ерекшеліктерін талдай білуі; аспапта хор партитурасын сауатты ойнай алуы; дирижерлік техника негіздерін игере білуі (ауфтакт, дыбысты жиыру, тактілей білу дағдысы т.б.); дыбыс жүргізу негіздерінің және шығарманың керкемдік мәнін ашудағы түрлі әдістерін игеруі; кульминация кезеңіндегі дыбысты жасау, шығару жолдарын білуі; дирижерлік психомоторика: шапшаңдық, жүйріктік, білезік және саусақ буындарының майда нақты, қысқа қозғалыстарын игеруі; камертон аспабын пайдалануы; хор ұжымына вокалды-хор жаттығуларын жасатып, дауыстарын жаттықтыра білуі; қате орындалған дыбыстарды талдап, дұрыс орындау жолдарын таба білуі; дыбыс тазалығын талап ету және оны тегістей білу жолдарын игеруі; дирижерлік аппарат қойылымының негізгі принциптерін білуі керек [2].

Сахнаға шығар алдындағы дирижерге өте қажетті ерекше қасиеттер: концерт алдында өзін-өзі дайындауы; көрермен толы залдың акустикалық ерекшелігін ескере отырып, орындаушыларды және тыңдаушылардың орындаушыларға деген қатынасын реттеу; психологиялық жағынан кез келген тосын жағдайға дайын болу; концерттің өтуін ойша елестету; концерт кезінде өзін тәзімділікпен ұстай білу, эмоциялы сезіммен беріле орындауды көрсету.

Дирижер, болашақ үлкен орындаушылар ұжымының жетекшісі ретінде, ұйымдастырушылық жұмыстардың әрбір элементін тереңінен ойластыруы керек.

Дирижерлік аппаратқа не жатады?

Дирижерлік аппарат қол, бас (бет және көз) дене (кеуде мен иық), аяқ бөлімдерін құрайды. Қойылым аппаратты оның табиғатына және белгілі бір эстетикалық талапқа сай сауатты түрде игере білуді қамтиды, бас, кеуде, аяқтың дұрыс қалыпта құрылуынан тұрады.

Хор жетекшісінің дұрыс тұру қалпы: тік тұзу тұру, иық кен ашылған, кеуде көтеріңкі, денені қыспай, бос, еркін, бірақ жинақы ұстау керек. Иықты өте жоғары көтеруге болмайды, ол арқа еттерінің қатаюына және иықтың шығып кетуіне, сонымен бірге, дене бітімінің еріксіз, ыңғайсыз қалыпқа келіп түсуіне әкеліп соғады.

Дирижер хорды басқарып тұрғанда денесі жан-жаққа шайқалып, бұлғандамауы керек. Бүкіл сыртқы болмысы эстетикалық жағынан көркем болуы тиіс.

Қол қойылымы. Қол – дирижерлік аппараттың негізгі және өте маңызды бөлімі. Қол иық, білек және білезік буынынан құралады. Дирижерлеу кезінде білезік буыны үлкен маңызды рөл атқарады. Ол қолдың еріксіз үнемі қозғалыста болатын бөлімі. Ал, иық пен білек, білезік буынымен белгілі бір байланыста болып, білезік буынының қимылы қажет еткен жағдайда көмекші ретінде қозғалыста болады. Қолдың бұл бөлімдерінің қозғалысының бір-бірімен тығыз байланыстылығы соншалықты, білезік

буынының өте ұсақ қимылдарында (мысалы, жеңіл стаккато мен пианиссимо кезінде) иық пен білек буындарының қатысы өте қажет. Білезік буынының қойылымы дирижерлеу кезіндегі алақанның төмен қараған қалпы болып есептеледі. Бұл жағдайда ол салбыраған, қатып қалған, не төмен немесе артық көтеріңкі деңгейде болмауы керек. Үнемі алға бағытталған қалыпта болуы тиіс.

Білезік буынының, бос серпінді, еркін қозғалысы - оның нақтылығымен, жинақтылығымен байланыса отырып, әртүрлі қимылдарды жылдам орындауға және дирижерлеу кезінде дыбыс жүргізудің ең нәзік көркемдеуші әдіс-тәсілдерін жан-жақты көрсете білу мүмкіндігіне жол ашады. Дирижерлеуге үйретудің алғашқы сатысында білезік буынының қойылымымен, буынды еркін созылмалы, серпінді қозғалыста жаттықтыру арқылы арнайы жұмыс атқару керек. Дыбысты сұқ саусақ пен ортаңғы саусақ жүргізеді, қалған саусақтар бір-бірінен өзара қашықтықта жұмырлана орналасады. Қолдың қойылымын қатты заттың үстінде (үстелде) қоюдан бастаған жөн. Екі қол үстелге иықтың тұсында қатар қойылады. Шынтақ қолдың астына кетеді де, үстелде толық жатады, табиғи бүгісі сақталып, білек түзу, білезік буынынан бастап, қолдың басы (саусақтар) жұмыр зат ұстап тұрғандай, жинақы, домалақ қалыпта болады. Бұл иық, шынтақ, білек, білезік буындарының қойылымы, яғни дирижерлік аппараттың негізі. Дирижерлік аппараттың қойылымын қол, иық, мойын, бас буындарын босатудан бастаған жөн. Ол үшін қолды, иықты босатудың түрлі жаттығуларын қолдану керек.

Ондай жаттығулар түрін екіге бөлеміз: *серпінді-созылмалы гимнастикалық жаттығулар*; *метроритмикалық жаттығулар*.

Серпінді-созылмалы гимнастикалық жаттығулар қол мен иық тұсындағы буындардың шамадан тыс қатаюын босатуға бағытталады.

Метроритмикалық жаттығулар екі қолдың әртүрлі координациялық қимылдарымен метр мен ырғақтық сезімдерін жетілдіре отырып, дәл, нақты жылдам қозғалыстарды игеруге бағытталады. Бұл жаттығуларды бастапқыда ұжыммен жүргізу ұсынылады. Алғашқы кезде міндетті түрде оқытушының бақылауымен, үйде, өз бетінше, айна алдында немесе бас пен жауырынды қабырғаға сүйеп тұру арқылы орындау қажет. Жаттығуларды сол қолдан бастаған жөн, себебі оң қол сол қолға қарағанда жақсы жетілген. Олардың ұзақтығы 8-12 минуттан аспау керек. Жаттығу жасау кезінде көзбен қабылдағаннан гөрі, буындардың еркін қозғалысын іштей сезіну өте маңызды және жұмыс қызу түрде сезіммен жүргізілуі тиіс [3].

Жаттығу түрлері "Дирижерлік аппаратты қоюда, қолдың кемшіліктерін жөндеуге көмектесетін жаттығулар" бөлімінде беріледі. Қатты заттың үстінде түрлі қолды босату жаттығуларын жасап жаттыққан соң, қолды ауада қоюға болады. Ауада қолдың қойылымы кеуде тұсында, екі иық деңгейінде қойылады.

Қол қойылымының негізгі принциптері: қозғалыстың еркіндігі; қозғалыстың нақтылығы, дәлдігі; қол қимылы қозғалысының үнемділігі.

Бастың қалпы. Дирижер иекті сәл көтеріңкі деңгейде, көзбен хорға қарап, бәрін көре алатын ыңғайлы жағдайды таңдап, басты түзу, қыспай, еркін бұра алатын қалыпта ұстауы керек. Хорды игеруде мимика үлкен рөл атқарады, көркемдік образды жасауға көмектеседі. Сондықтан, дирижердің мимикалық бет-пішіні дамыған болуы тиіс.

Дирижерлік аппараттың дұрыс қойылуы және түрлі жаттығулар қолдың біртұтас серпінді, созылмалы қозғалысын, буындардың еркіндігін, бір-бірімен байланыстылығын жетілдіруді көздейді.

Жоғары оқу орындарындағы музыкалық білім мамандығы шеңберінде дирижерлеу пәні оқытылады. Оның мақсаты – болашақ мамандардың дирижерлеу техникасын қалыптастырып, мектепте оқушылар хорын меңгеруге баулу. Педагогикалық мақсатта хор дирижерін даярлау ісінің өзіндік ерекшеліктері бар. Олар – кәсіби хор дирижерлары емес, көбіне мектеп мұғалімдерін даярлайтын мамандар. Сол себепті музыкалық репертуар таңдау ісінде, жалпы хор дирижерінің түрлі техникалық шеберліктерін қалыптастыруды кәсіби дирижерлерден өзгешелеу бағыт ұстанады. Бірақ осы пәнді үйретуге келгенде толып жатқан қиыншылықтар туа береді.

Біріншіден, жоғары оқу орындарының музыка-педагогика факультеттеріне түсетін болашақ мамандардың арнайы музыкалық даярлығы бола бермейтіні шындық. Осының өзі бұл пәнге арнайы уақыт бөліп, студенттерді үнемі баулуға міндеттейді.

Екіншіден, дирижер болу үшін адамға табиғи талант та қажет. Кез келген студенттен дирижер жасаймын деген ниеттің кемшін тұстары да аз болмайды. Музыкалық, ырғақ, есіту қабілеті нашар студенттерден, менің пікірімше, ешқашан жақсы дирижер шықпайды. Себебі дирижер – музыкалық шығарманың ырғақтық желісін алып жүретін маман. Ол тиісті өлшемдер арқылы шығарма

жылдамдығын анықтап, хорды жетелеп отырады. Екінші жағынан, хор ұжымының музыкалық партияларын таза, дәл айтып тұрғанын тыңдау қабілеті арқылы бақылап отырады. Егер болашақ маманның тыңдау қабілеті нашар болса, ол хордың таза әрі дәл айтып тұрғанын анықтай алмайды. Сөйтіп, такт өлшемін қолмен көрсетумен ғана шектеледі. Дирижер үшін бұл зор кемістік.

Жасыратыны жоқ, егемендік алғалы хор өнеріне деген ықылас төмендеп барады. Ауылдық жерлерде хордан гөрі халық аспаптар оркестрін ұйымдастыру басым болып келеді. Осындай жағдайда хор өнерін сақтап қалу үшін, оған деген қалың тыңдаушы қауымның ықыласын қайта ояту үшін шын мәніндегі дирижерлік жұмыс керек. Хор ұжымы шығарманы таза, әсем орындағанда ғана тыңдармандарға игі әсер ете алмақ.

Рас, бұл тұста басты мәселе музыкалық репертуар таңдауға келіп тіреледі. Талғамсыз, асығыс алына салған шығарма көпшілікті қызықтырмауы мүмкін. Сондықтан орындалатын шығарманың барынша көркем, тыңдаушыға эстетикалық әсер ететіндей қуаты болғаны жөн. Екіншіден, шығарма оны орындайтын хор ұжымына лайықталып қайта өңделуі шарт. Бұл кезде шығарманың барынша көркем әрі ыңғайлы орындалуы назарда ұсталады. Осыдан соң барып өзге көркемдік талаптарға көшуге болады.

Хор дирижерінің тағы бір ерекшелігі – музыкалық аспаппен емес, адам дауыстарымен жұмыс жасауы. Сондықтан шығарманы орындамас бұрын, хор мүшелерінің даусын қалпына келтіріп алуы керек. Осы бағытта түрлі жаттығулар жасалып, студенттердің дауыс аппараттары қалпына келтіріледі.

Хор шығармасының міндетті түрде көп дауысты болуы шарт емес. Алғашқы кезде бірер дауыс та жетеді. Бірақ соның өзі барынша көркем, үлкен талғаммен жасалуы шарт. Екі дауысты әуеннің өзі де тыңдаушыға терең әсер ете алады. Барлық мәселе оның көркем жасалуында.

Жалпы хор дегеніміз не? Реті келген соң бұл мәселеге де тоқтала кетелік. Біз әдетте хор деп көп адамның бір мезгілде ән салуын айтамыз. Осы дұрыс па? Әрине, жоқ. Хор дегеніміз унисондық түрде ән салу емес, көп дауыстардың бір-бірімен өріле отырып үндесуі. Яғни, хор дегеніміз - ән салудың көп дауысты жүйесі, әнді көркемдеп айтудың құралы. Келешекте осыны мықтап ескергеніміз жөн. Сонда барып хорға деген көзқарас та өзгере бермек.

Демек, болашақ хор дирижерін даярлау жұмысының шарттары әр алуан болып шығады. Ондай мамандар музыка колледжі, консерватория және музыкалық-педагогикалық факультеттер жанында дайындалады. Бірақ әр саланың талаптары әр алуан. Бізде, көбіне, мектеп хорымен жұмыс істеу дағдылары игеріліп, осы шеңбердегі ерекшеліктер қамтылады. Олар: *хор шығармасын таңдау; хор ұжымының орындау мүмкіндіктерін ескеру; хорға тән белгілерді сақтап отыру; хор ұжымының орындау мүмкіндіктерін пайдалану; хорды көркемдік құралы ретінде пайдалана білу ерекшеліктеріне барып саяды.*

Осының бәрі болашақ хор дирижерін дайындау үстінде ескеріліп, барынша толық жүзеге асқанда барып жақсы мамандар ортасы қалыптаспақ. Оған ұстаздар қауымының қосатын үлесі де мол. Алғашқы сатыда бүкіл дирижерлік аппаратты дұрыс қою қажет, сосын дирижерлеу техникасын жетілдіруге көшуге болады.

Әдебиеттер:

1. Анисимов Л. Дирижер-хормейстер. - Л., 1976.
2. Егоров А. Теория и практика работы с хором. - Л., 1980.
3. Соколов В. Работа с хором. - М., 1959.